

Walcherse ketens

Gerhard de Kok

Walcherse ketens

De trans-Atlantische slavenhandel
en de economie van Walcheren,
1755-1780

WalburgPers

WALBURGPERS

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van

Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm
Directie der Oostersche Handel en Reederijen
Familiefonds Hurgronje
Prins Bernhard Cultuurfonds Zeeland
Stichting Unger - van Brero Fonds
Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van 's-Lands Zeedienst
Van de Velde Publicatiefonds

Het Van de Velde Publicatiefonds bevordert het cultuurhistorische besef op Walcheren en van de stad Vlissingen in het bijzonder, in de vorm van publicaties, in de breedste zin van de betekenis. Het fonds is ontstaan uit de uitoefening van het uitgeversvak door vier generaties François van de Velde in Vlissingen.

Afbeeldingen omslag

Voorzijde: Het Franse slavenchip Marie-Séraphique. Musée d'histoire de Nantes.
Detail van het schilderij Zeegezicht (1876) door Charles-François Daubigny, Rijksmuseum Amsterdam.
Legaat van de heer A. van Wezel, Amsterdam.
Flappen: Haven van Middelburg: Rijksmuseum Amsterdam, BI-B-FM-116-45.
Pagina uit de boekhouding van de MCC: Zeeuws Archief.
Houtzaagmolens: Zeeuws Archief, collectie KZGW.

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} LeucqI, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk

Daniëlle Balk, Studio VER VANDAAN, Apeldoorn

Ontwerp kaarten pagina 24 en 82

Bert Stamkot

© 2020 Gerhard de Kok, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2020 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494657
NUR 688

Inhoud

Woord vooraf | 7

Inleiding | 9

1 De Walcherse slavenhandel | 21

1.1 Walcheren en de Nederlandse slavenhandel | 21

1.2 Regionale concentratie | 36

1.3 Conclusie | 45

2 Organisatie en financiering | 47

2.1 Organisatievormen en slavenhandelaren | 48

2.2 Investeerders | 59

2.3 Kapitaalbehoefte | 67

2.4 Conclusie | 76

3 Winst en wanbetaling | 77

3.1 Markstructuur van de Walcherse slavenhandel | 77

3.2 Winstgevendheid van de MCC-slavenhandel | 84

3.3 Winsten, kasstromen en krediet | 93

3.4 Conclusie | 104

4 Het maritieme bedrijf | 107

4.1 Slavenhandel en scheepsbouw | 107

4.2 Scheepsbenodigdheden en virtualie | 115

4.3 Financiële dienstverlening aan slavenschepen | 122

4.4 Slavenschepen en zeelieden | 132

4.5 Conclusie | 139

5 Het handelsbedrijf | 141

5.1 West-Afrikaanse markten en Walcherse cargazoenen | 141

5.2 Textiel, de slavenhandel en Walcheren | 151

5.3 Buskruit: een Walcherse specialiteit | 159

5.4 Europese distributieketens | 162

5.5 Conclusie | 170

6 De Walcherse hoofdnegotie | 171

- 6.1 Slavenhandelaren over het belang van hun sector | 171
- 6.2 De slavenhandel en de lokale economie | 178
- 6.3 Gerelateerde handelstakken | 187
- 6.4 Conclusie | 197

Conclusie | 199

Bibliografie | 205

Register op scheeps- en persoonsnamen | 217

Noten | 221

Woord vooraf

Een boek over de economische impact van de slavenhandel is niet makkelijk te schrijven. Aan de ene kant puilen de archieven uit van menselijk leed. Er zijn afschuwelijke verhalen, bijvoorbeeld over een Afrikaanse jongen die van een slavenschip sprong en direct door haaien werd verscheurd. Of over een Afrikaanse vrouw die zo ziek was dat de scheepschirurgijn haar niet meer kon helpen. Ze bleef dagenlang aan dek liggen met een opgezwollen buik, tot ze uiteindelijk overleed. Zo zijn er nog talloze voorbeelden te vinden van leed en geweld.

Aan de andere kant bevatten de archieven kille cijfers over winst en verlies, debet en credit. Voor dit onderzoek dook ik in de boekhouding van de Middelburgse Commercie Compagnie, de grootste slavenhandelaar van Nederland in de achttiende eeuw. Vanuit economisch-historisch perspectief is het een prachtig en uniek archief. Het bevat vrijwel de complete boekhouding van het achttiende-eeuwse bedrijf. Tegelijk is het archief een weerspiegeling van een handelstak die zoveel mensen zoveel pijn heeft gebracht. Dit boek heeft als onderwerp de lokale economische impact van de slavenhandel op Walcheren, maar ik zal de slachtoffers van deze handel in mensen regelmatig noemen. Voor hen was de overtocht op Walcherse slavenschepen onderdeel van een lange, vreselijke nachtmerrie. Zij betaalden de hoogste prijs voor de economische activiteit die over hun rugen werd gegenereerd.

Dit boek is een bewerkte en ingekorte versie van het proefschrift waarop ik in 2019 aan de Universiteit Leiden promoveerde. Op deze plek wil ik in het bijzonder Henk den Heijer bedanken voor zijn toegewijde ondersteuning. Daarnaast ben ik veel dank verschuldigd aan mensen die delen van mijn onderzoek in verschillende stadia becommentarieerden (in alfabetische volgorde): Miet Adriaens, Càtia Antunes, Christiaan van Bochove, Ulbe Bosma, Pepijn Brandon, Paul Brusse, Tamira Combrink, Angus Dalrymple-Smith, Karel Davids, Anita van Dissel, Piet Emmer, Karwan Fatah-Black, Johan Francke, Karin Lurvink, Gert Oostindie, Ruud Paesie, Damian Pargas, Julie Svastalog, Ad Tramper, Ans Vervaeke en Peer Vries. Eventuele fouten komen uiteraard voor mijn rekening. Veel dank ook aan de medewerkers van het Zeeuws Archief.

Het MCC-archief is in de afgelopen jaren gedigitaliseerd, net als enkele andere door mij geraadpleegde archieven. Waar mogelijk heb ik in het notenapparaat scannummers toegevoegd, zodat iedereen met een internetverbinding de archiefstukken waar ik naar verwijst zelf op kan zoeken.

Gerhard de Kok

Scheveningen, januari 2020

De Britse schilder J.M.W. Turner creëerde dit schilderij in 1840 naar aanleiding van de gebeurtenissen op de Zong. Museum of Fine Arts, Boston.

Inleiding

Het is rustig in de Oude Werfstraat in Middelburg. Langs een rij lage, witte huisjes uit het begin van de twintigste eeuw staan enkele plantenpotten met fris groen en kleurrijke bloemen. Een geparkeerde fiets rust tegen een gevel. Recht tegenover de huisjes staat een doorsnee appartementencomplex met bijbehorende parkeerplaats. De gemeente heeft een klein speelplaatsje aangelegd, die er op het moment verlaten bij ligt. In de straat heerst een vredige stilte, maar die stilte verbergt een geheim. Ongeveer op de plek van de witte huisjes was het in de achttiende eeuw een drukte van belang. Timmerlieden bouwden er slavenschepen, waaronder een van de beruchtste slavenschepen uit de geschiedenis van de trans-Atlantische slavenhandel. In 1777 legden arbeiders hier de laatste hand aan de *Zorg*, een schip dat Engelse kapers later veroverden en omdoopten tot *Zong*. De Engelse kapitein van de *Zong* besloot in 1781 om ruim 130 Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen overboord te gooien in het Caribisch gebied, naar eigen zeggen vanwege een dreigend gebrek aan drinkwater. Door deze moordpartij konden de eigenaren van het schip de Afrikanen niet als slaaf verkopen. De financiële schade claimden ze bij hun verzekeraars. Voor Engelse abolitionisten waren de afschuwwekkende gebeurtenissen eens te meer een bewijs van het gruwelijke karakter van de handel in mensen. Toen zij deze zaak in de jaren tachtig van de achttiende eeuw onder de aandacht van een groter publiek wilden brengen, stond op de Middelburgse werf alweer een nieuw slavenschip op stapel.¹

De gruwelijke historie van de *Zong* is misschien het bekendste verhaal in de geschiedenis van de trans-Atlantische slavenhandel. Over meer van de schepen die op deze plek gebouwd zijn vallen echter weezinwekkende verhalen te vertellen. Neem het in 1749 opgeleverde *Middelburgs Welvaren*. Kapitein Job Gerritsen vertrok in het najaar van 1750 op dat fregatschip van de West-Afrikaanse kust op weg naar Zuid-Amerika. Aan boord waren zo'n 260 Afrikanen die hij had gekocht om in de kolonie Berbice af te leveren. Op de vroege morgen van donderdag 17 december 1750 kwam een groep Afrikaanse mannen op het schip tegen hun gevangenschap in opstand. Zij bevonden zich tussendeks en hadden hun boeien losgebroken. De Europese bemanning was ver in de minderheid. Er waren zo'n dertig bemanningsleden aan boord en een deel van hen was bovendien ziek. Met moeite konden de zeelieden voorkomen dat de voor hun vrijheid vechtende mannen aan dek kwamen, waar een kleine groep Afrikanen zich afzijdig hield. De opstand

ging echter gewoon door. Benedendeks bevrijdden de opstandelingen hun lotgenoten. Ze braken het schot tussen het mannen- en vrouwenverblijf af en gingen op zoek naar scheepsgereedschappen die als wapen konden dienen. Ten einde raad besloten de scheepsofficieren de opstand in de kiem te smoren door het schip benedendeks in duisternis te hullen. Bemanningsleden maakten de luchtpoortjes aan weerszijden van het schip dicht en dekten de luiken af met geteerd zeildoek, zodat het daglicht niet naar binnen kon. Dat sorteerde nauwelijks effect, want in de donkere krochten van het schip ging het rumoer de hele dag door. Pas de volgende ochtend was het stil en durfden de officieren een luik te openen. Uit dat luik kwam een ondraaglijke stank. Het afdichten van alle openingen naar het tussendek had niet alleen voor duisternis gezorgd, maar ook voor gebrek aan zuurstof. Ongeveer 230 Afrikanen lagen dood beneden in het schip. Slechts 8 mannen, 6 vrouwen en 3 kinderen hadden de helse 24 uur op het claustrofobische en steeds benauwdere tussendek overleefd. Eén van die kinderen stierf later alsnog.²

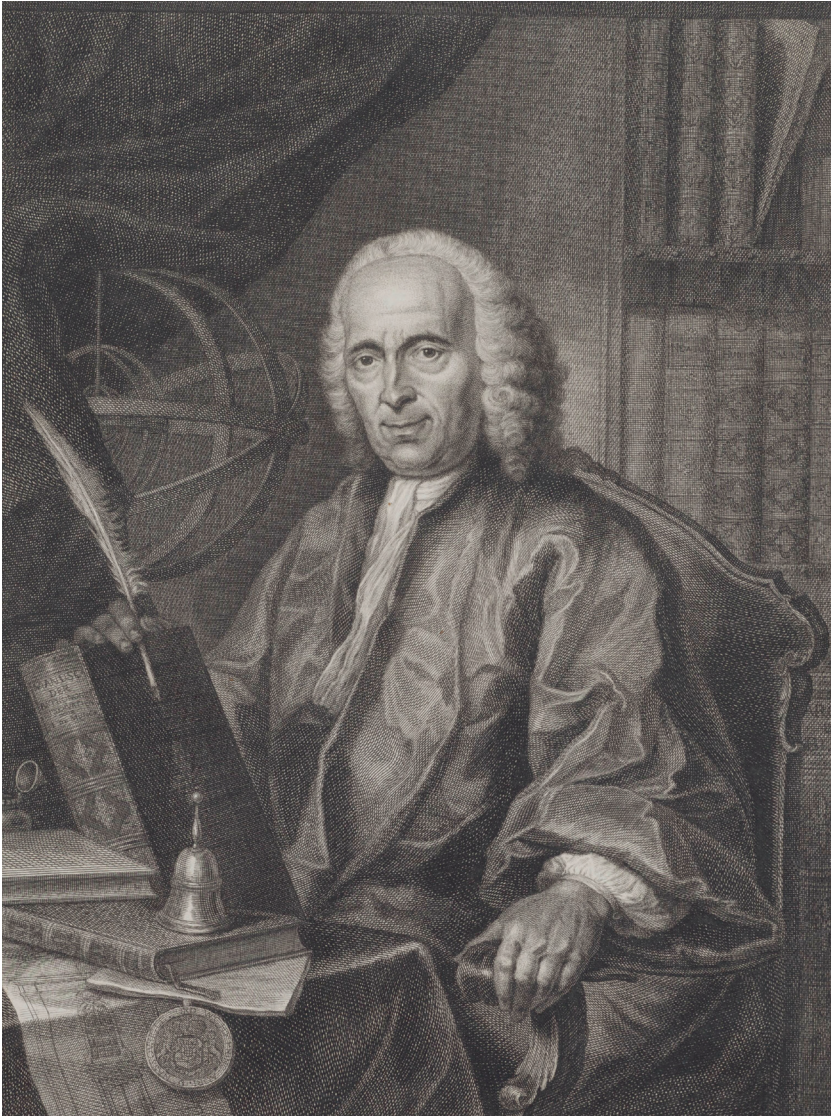
Gebeurtenissen als die aan boord van het *Middelburgs Welvaren* zouden vandaag de dag enorme verontwaardiging oproepen, nog los van het feit dat slavenhandel tegenwoordig verboden is. Het schip zou een plaats delict zijn en het Openbaar Ministerie zou onmiddellijk een strafrechtelijk onderzoek instellen naar deze menselijke tragedie. Op het achttiende-eeuwse Walcheren ontstond ook ophef over de zaak, maar dan om een andere reden. De toenmalige ophef draaide om geld: wie moest de schade betalen en hoe groot was de financiële schade eigenlijk? De belangrijkste reder van het schip, de Middelburgse Jan de Munck, kwam lijnrecht tegenover zijn stadsgenoot Servaas Bomme te staan, die optrad als vertegenwoordiger van de verzekeraars. Het kwam tot een beschamende publieke confrontatie in een Middelburgs koffiehuis, waar beide heren elkaar uitscholden voor 'zot'.³ Het meningsverschil draaide om verzekerings-technische kwesties, aan het menselijke drama wijdden beide kemphanen weinig woorden. De slavenhandel met al zijn menselijk leed was immers een integraal onderdeel van de Walcherse economie in de achttiende eeuw. Walcherse tijdgenoten stelden zelden vragen over de morele implicaties van de handel en bovendien had de slavenhandel zijn voorvechters. Afrikanen zouden het als slaaf in de Nieuwe Wereld beter hebben dan in Afrika, ze zouden gekerstend worden en bovendien: de slavenhandel was van groot belang voor de lokale economie.⁴ Honderden handelaren, ambachtslieden en investeerders in Middelburg en Vlissingen profiteerden van de handel in tot slaaf gemaakte arbeidskrachten uit Afrika. Volgens de bewindhebbers van de Zeeuwse Kamer van de West-Indische Compagnie (WIC) leverde ieder uitgereed slavenschip veel werk op en 'de gemeenen man, die aan het timmeren en equiperen van het selve schip, met den aankleeven van dien,

geëmployeert word, vind hier by een ordentelyk bestaan en kostwinning'.⁵ De meeste Walcherse tijdgenoten zagen in de trans-Atlantische slavenhandel een fatsoenlijke bron van bestaan.

De trans-Atlantische slavenhandel en de lokale economie

Het Zeeuwse Walcheren speelde in de tweede helft van de achttiende eeuw de hoofdrol in de Nederlandse slavenhandel. Tot 1730 was die handel aan een belangrijke restrictie onderhevig: de WIC had het alleenrecht om slavenscheppen uit te redden naar West-Afrika. Deze Compagnie was een gedecentraliseerde organisatie met vijf min of meer zelfstandige Kamers, waarvan één gevestigd was op Walcheren. De bewindhebbers van deze Zeeuwse Kamer reedden in de eerste drie decennia van de achttiende eeuw jaarlijks één tot drie slavenscheppen uit. Zeeuwse kooplieden ontdoken het monopolie van de WIC echter massaal, waardoor het totale aantal jaarlijkse uitredingen in de Walcherse slavenhandel ongeveer twee keer zo hoog lag.⁶ Nadat de Staten-Generaal de Nederlandse slavenhandel vanaf 1730 officieel openstelden voor particulieren, verstevigden Vlissingen en Middelburg hun positie als de belangrijkste slavenhandelssteden van Nederland. In de periode van 1730 tot 1800 vertrok ongeveer vijfhonderd maal een schip uit één van beide steden om deel te nemen aan de slavenhandel, goed voor 65 tot 70 procent van alle Nederlandse slavenreizen in deze periode.⁷ Als de slavenhandel ergens in de Republiek der Verenigde Nederlanden een impact had, was het dus op Walcheren. Dit boek heeft als doel om de lokale economische effecten van deze handelstak in kaart te brengen. De nadruk ligt daarbij op de jaren van 1755 tot 1780, een periode waarin de Walcherse slavenhandel op zijn absolute hoogtepunt was. Particuliere Walcherse handelskantoren reedden destijds tussen de negen en vijftien slavenscheppen per jaar uit. Die uitredingen waren organisatorisch ingewikkeld, omdat reders voor de slavenhandel rekening moesten houden met marktcondities in zowel Europa, West-Afrika als de Europese koloniën op het westelijk halfrond. Bovendien waren de reizen kostbaar: in hedendaags geld uitgedrukt was voor een enkele slavenreis in deze periode al snel een investering van rond de € 900.000 nodig.⁸ Een deel van dat bedrag kwam terecht in de lokale economie en leverde werkgelegenheid op voor bijvoorbeeld Walcherse timmerlieden, kooplieden en makelaars.

Het economische belang van de slavenhandel voor Nederland was tot recent door diverse ontwikkelingen buiten beeld geraakt. Historici toonden in de afgelopen decennia overtuigend aan dat de trans-Atlantische slaven-

Jan de Munck. Collectie RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis/IB, Den Haag.

handel geen buitensporige winsten opleverde voor achttiende-eeuwse investeerders. Uit onderzoek van Willem Sybrand Unger, Johannes Postma en Henk den Heijer blijkt dat de Nederlandse slavenhandel in dat opzicht geen uitzondering was.⁹ Daarnaast leek het economische belang van deze handelstak om nog een andere reden marginaal te zijn geweest. De Nederlandse plantagekoloniën waren het belangrijkste afzetgebied van

Nederlandse slavenhandelaren in de achttiende eeuw. Het belang van die koloniën voor de Nederlandse Republiek werd stelselmatig onderschat in de historiografie.¹⁰ De meeste aandacht ging uit naar de koloniale handel met Azië en naar de geschiedenis van de roemruchte Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De West-Indische handel leek in vergelijking met de handel op de Oost niet meer dan een lelijk eendje en de Nederlandse slavenhandel slechts een weinig winstgevende handelstak die weinig succesvolle koloniën van arbeiders voorzag. Dat pessimistische beeld is onhoudbaar.

Het belang van de Nederlandse koloniën op het westelijk halfrond voor de Nederlandse economie in de achttiende eeuw kan tegenwoordig op hernieuwde waardering rekenen. In 1995 meldden Jan de Vries en Ad van der Woude na een grondige analyse dat de omvang van de Nederlandse Atlantische handel in de achttiende eeuw niet veel kleiner was dan de handel op Azië.¹¹ In datzelfde jaar bleek uit het proefschrift van Wim Klooster dat de waarde van de tropische landbouwproducten die kooplieden via Curaçao en Sint-Eustatius importeerden veel hoger was dan eerder aangenomen.¹²

Kaart van Walcheren rond 1750. D.W.C. Hattinga en A. Hattinga. Zeeuws Archief, 293/14.

Victor Enthoven kwam in een publicatie uit 2003 tot de conclusie dat de Atlantische overzeese handel in de achttiende eeuw zelfs belangrijker was voor de Nederlandse economie dan de handel met Azië.¹³ Een gevolg van deze herwaardering is een hernieuwde belangstelling voor de slavenhandel. Niet alleen het belang van deze handel als leverancier voor arbeidskrachten in de West, ook de impact van de slavenhandel als individuele handelstak bleek toe aan herziening. De constatering dat de Nederlandse slavenhandel geen grote winsten opleverde, betekent immers niet dat de invloed ervan op de economie per definitie verwaarloosbaar was. Een handelstak kan ook een grote economische uitstraling hebben zonder fenomenale financiële resultaten te boeken. Hooguit valt te stellen dat de slavenhandel op zichzelf in de achttiende eeuw niet leidde tot een grote ophoping van kapitaal in de handen van investeerders. Dat zegt echter niets over de eventuele werkgelegenheid die direct en indirect verbonden was met deze handel, noch over de motivatie van geldschieters om erin te investeren. Sommigen van hen konden bijvoorbeeld als toeleverancier van slavenhandelaren belang hebben bij de continuïteit van de handel. Karwan Fatah-Black en Matthias van Rossum focusten zich in een recent artikel op het effect van de slavenhandel op de totale vraag naar goederen en diensten in de Republiek.¹⁴ Wat voor slavenhandelaren kostenposten waren, waren voor sommige Nederlandse toeleveranciers immers opbrengsten. Deze benadering is een goede manier om de slavenhandel nader te onderzoeken: welke personen waren er direct en indirect bij betrokken en wat leverde deze betrokkenheid hen op?

Om de rol van de slavenhandel binnen de economie te onderzoeken, heeft een lokaal perspectief de voorkeur. Op die schaal komen immers de slavenhandelaren en hun netwerken duidelijk in beeld. Het gaat onder meer om investeerders, toeleveranciers en afnemers van koloniale producten. Voor de Nederlandse slavenhandel is er bovendien een extra reden voor een lokaal, Walchers perspectief: het eerdergenoemde feit dat deze handel in de tweede helft van de achttiende eeuw sterk geconcentreerd was op het toenmalige eiland Walcheren. In dit boek richt ik me dan ook op dat eiland, in het bijzonder op de impact van de slavenhandel op Vlissingen en Middelburg. In de laatste jaren hebben historici kleinschalige onderzoeken verricht naar de slavernijgeschiedenis van enkele Nederlandse steden. Voor Middelburg is bijvoorbeeld een stadswandeling gemaakt, met op de route allerlei locaties die te maken hebben met de vroegere rol van die stad in de slavenhandel.¹⁵ Ook in andere steden blijken plekken te zijn die – soms op onverwachte manieren – verbonden zijn aan het Nederlandse slavernijverleden. Diverse auteurs hebben wandelkaarten en slavernijgidsen geschreven voor onder meer Den Haag, Amsterdam, Leiden en Groningen.¹⁶ In dit boek

staat de contemporaine impact van de achttiende-eeuwse slavenhandel op Walcheren centraal, niet de sporen die vandaag de dag zijn overgebleven. Toch past het lokale perspectief bij de tendens om de slavernijgeschiedenis dicht bij huis te onderzoeken en niet slechts als een onderdeel van de ver weg gelegen Nederlandse koloniën.

Slavernij lijkt in eerste instantie slecht te passen in het verhaal van de vroegmoderne Nederlandse geschiedenis. De Republiek was een relatief moderne staat, waar het kapitalisme vroeg tot ontwikkeling kwam. Er was een hoge mate van rechtszekerheid, er waren redelijk goed functionerende instituties en slavernij was er verboden. Er was, kortom, veel herkenbaars voor de moderne westerse beschouwer. Weliswaar was er slavernij in de overzeese koloniën en een slavenhandel die deze koloniën van gedwongen arbeiders voorzag, maar was dat niet een voetnoot bij de geschiedenis? Een curiositeit in de economie van de Republiek? Zo zagen sommige contemporaine beschouwers het althans. Enkele rechtsgeleerden van het Hof van Holland meenden in 1749 dat slavernij 'bij de Nederlanders alleen uit nood, in derzelven colonien werd geexerceert en getollereert'.¹⁷ De slavernij was uit nood geboren, want er waren nu eenmaal te weinig vrijwillige arbeidskrachten om het enorme productiepotentieel van de tropische koloniën te benutten. In dat narratief is de slavernij niet meer dan een terugtrekkend verschijnsel, door Nederlanders slechts getolereerd in de verre periferie van de wereld-economie. Een dergelijk verhaal doet echter geen recht aan de werkelijkheid. Kolonisten praktiseerden de slavernij weliswaar buiten de grenzen van het moederland, maar de effecten ervan waren niet marginaal. Uit enkele hierboven genoemde onderzoeken bleek al dat het economisch belang van de West-Indische koloniën groter was dan gedacht. In dit onderzoek gaat het daarnaast om de vergaande integratie van de handel in slaven met de Nederlandse economie, die nergens zo zichtbaar was als op Walcheren. Verschillende Nederlandse instituties faciliteerden deze handel zonder meer. Ook stak de boekhouding van de grootste Nederlandse slavenhandelaar – de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) – modern in elkaar en gaf deze de directeurs van de compagnie waardevolle commerciële informatie. Lokale instituties als de Wisselbank waren onmisbaar voor de slavenhandel en ook de stadsbesturen van Vlissingen en Middelburg sprongen regelmatig in de bres voor 'hun' slavenhandelaren (die niet zelden zelf in het stadsbestuur zitting hadden). De slavenhandel was een integraal onderdeel van de economie.

Dit boek presenteert het eerste onderzoek naar de lokale impact van de Walcherse slavenhandel. Piet Emmer vermoedt dat deze impact niet heel groot was. Volgens hem zou zonder de slavenhandel hooguit 'de werkloosheid onder de arme jonge mannen in de Hollandse en Zeeuwse havensteden

Een West-Indiëvaarder. Jan Brandes, eind achttiende eeuw. Rijksmuseum Amsterdam, NG-2002-23-54-1.

wat groter zijn geweest, en de bedrijvigheid in Middelburg, Vlissingen, Rotterdam en Amsterdam wat kleiner'.¹⁸ Eerder stelde hij dat deze handel in Nederland nauwelijks een regionale economische invloed had.¹⁹ Dat zou dan in contrast staan met wat bekend is over andere centra van de West-Europese slavenhandel: Liverpool, Bristol en Nantes. Het Engelse Liverpool was de onbetwiste hoofdstad van de Europese slavenhandel in de tweede helft van de achttiende eeuw. Tussen 1730 en 1800 organiseerden slavenhandelaren uit die stad ongeveer 3.500 slavenreizen.²⁰ Wie destijds langs de havens van Liverpool liep kon de slavenschepen niet mislopen. Een acteur die in 1772 werd uitgefloten in de lokale schouwburg, sneerde venijnig dat alle gebouwen in de stad waren gebouwd dankzij het bloed van zwarte slaven.²¹ Jane Longmore rekende uit dat rond 1790 ongeveer 10.000 ambachtslieden, handelaren en zeelui betrokken waren bij de Liverpoolse slavenhandel,

een achtste van het totaal aantal inwoners.²² Ook in Bristol, de tweede slavenstad van achttiende-eeuws Engeland met 1.500 slavenreizen tussen 1730 en 1800, liet de handel economische sporen na.²³ Madge Dresser vond een duidelijk verband tussen de rijkdom van enkele prominente inwoners en de slavenhandel, waardoor de slavenhandel indirect meehielp aan stedelijke ontwikkeling. Ook wijst ze op het belang ervan voor de lokale stedelijke industrie.²⁴ Volgens David Richardson hing zo'n 40 procent van al het inkomen dat de inwoners van Bristol in 1790 gezamenlijk verdienden samen met Atlantische koloniale handel, waar de slavenhandel een belangrijk onderdeel van uitmaakte.²⁵ Ook naar de impact van de slavenhandel op het Franse Nantes is onderzoek gedaan. Kooplieden uit die stad organiseerden tussen 1730 en 1800 1.200 slavenreizen.²⁶ Pierre Boulle schreef dat de grote vraag van slavenhandelaren naar textiel en andere handelswaar voor de Afrikaanse markt leidde tot een kleinschalige industriële revolutie rond de stad. Fabrikanten richtten net buiten de stad fabrieken op die goedkoop textielproducten konden produceren en die in staat waren om snel te reageren op veranderingen in de Afrikaanse markt.²⁷

Methodologie en bronnen

Hoe zat het met Walcheren? Drukte de trans-Atlantische slavenhandel daar in de tweede helft van de achttiende eeuw ook een stempel op de lokale economie? Dat is niet eerder systematisch onderzocht. Historici hebben bovendien weinig archiefonderzoek verricht om het economische belang van deze sector voor Nederland vast te stellen. Johannes Postma vermeldt in zijn belangrijke overzichtswerk over de Nederlandse slavenhandel slechts enkele algemeenheden over de economische impact ervan, zoals dat de handel 'must have produced many jobs for the Dutch textile and firearms shops, as well as many other workshops'.²⁸ Piet Emmer baseert zijn oordeel over de volgens hem beperkte economische impact van de slavenhandel op de kleinschaligheid ervan ten opzichte van de totale (nationale) economie. Bovendien meent hij dat transcontinentale handel in de vroegmoderne tijd economisch gezien van marginaal belang was.²⁹

In dit boek richt ik me op de lokale economische effecten van de slavenhandel op Walcheren. Daarbij gaat het vooral om de vraag welke sectoren profiteerden van de activiteiten van Walcherse slavenhandelaren. De uitreiding van een slavenschip betekende werk voor een grote schare aan lokale toeleveranciers, waaronder bakkers, timmerlieden en kooplieden. Dergelijke neveneffecten staan hier centraal. Door middel van een systematische analyse van het bedrijf van de slavenhandel komen allerlei betrokkenen voor het voetlicht, variërend van verschaffers van kapitaal tot afnemers van koloniale handelsproducten. Naast het benoemen van de vele betrokkenen, zal ik ook schatten welk deel van de stedelijke economie van Vlissingen en Middelburg direct en indirect betrokken was bij de slavenhandel.

Deze studie is vooral gebaseerd op archiefonderzoek. Daarbij liep ik tegen een belangrijke beperking aan: archiefmateriaal over de achttiende-eeuwse Walcherse stedelijke economie is schaars. Vooral het ontbreken van een vroegmodern notarieel archief voor Vlissingen en Middelburg is problematisch. De archiefbewaarplaatsen van beide Walcherse steden hebben sterk geleden onder oorlogsgeweld: Vlissingen werd in 1809 door de Engelse marine bestookt vanaf zee waardoor veel materiaal verloren ging en een felle brand in het oorlogsjaar 1940 legde waardevolle Middelburgse archieven in de as. Als door een wonder werd het archief van de MCC echter gespaard. Het archief van deze onderneming, na 1755 de grootste slavenhandelaar van Nederland, is verrassend compleet en informatief. Het bevat niet alleen scheepsjournalen, correspondentie en notulen van directeursvergaderingen, maar ook vrijwel de gehele boekhouding.³⁰ Deze boekhouding is zelfs zo compleet dat in veel gevallen bewijsstukken voor individuele financiële journaalposten nog terug te vinden zijn!

De grote waarde van het MCC-archief als documentatiemateriaal voor de Nederlandse slavenhandel is door de Verenigde Naties erkend en UNESCO plaatste het in 2011 op het zogenoemde *Memory of the World Register*.³¹ Het archief biedt de mogelijkheid om de hele keten van toeleveranciers voor de slavenhandel van de MCC in beeld te krijgen. Gegevens over andere Walcherse slavenhandelaren zijn zeldzaam, hoewel in diverse archieven spaarzame financiële details over enkele slavenreizen te vinden zijn. Bovendien is door eerder onderzoek van voornamelijk Johannes Postma en Ruud Paesie vrij nauwkeurig bekend welke Walcherse handelskantoren in de tweede helft van de achttiende eeuw deelnamen aan de slavenhandel en hoeveel slavenschepen deze kantoren uitreedden.³² Fiscale gegevens over de vroegmoderne Walcherse economie zijn bewaard gebleven in het uitgebreide archief van de Zeeuwse Rekenkamer. Aan de hand van dit archief is het bijvoorbeeld mogelijk een inschatting te maken van de relatieve rijkdom van de belangrijkste Walcherse slavenhandelaren ten opzichte van de rest van de bevolking. Nog een belangrijke bron van commerciële informatie is de *Middelburgsche Courant*, die vanaf 1758 verscheen en waarvan de meeste jaargangen bewaard zijn gebleven.

Slavenhandel en historisch onderzoek

In onze ogen was de trans-Atlantische slavenhandel een afkeurenswaardige en wrede handelstak. Slavenhandelaren hadden weliswaar economische prikkels om de in Afrika gekochte mensen levend af te leveren in de koloniën, maar uit het beschikbare bronnenmateriaal blijkt dat op slavenschepen mishandeling en leed niet zeldzaam waren. Het bronnenmateriaal geeft bovendien het Europese perspectief weer, de stemmen van de miljoenen slachtoffers zijn vrijwel afwezig. Toch is er weinig fantasie voor nodig om een voorstelling te maken van hun situatie aan boord van de schepen. Iedere onderzoeker van de slavenhandel komt in de archieven keer op keer voorbeelden van geweld en ellende tegen. Kapitein Albert Wichman van het Vlissingse slaven-schip *Maria Jacoba* verhaalde bijvoorbeeld over een anonieme Afrikaanse vrouw, die tijdens een reis ziek aan dek werd gebracht. Daar bleef ze liggen, 'ontrent agt dagen lang, tot zij dood was, zijnde zij als een ton zo dik van 't scheurbuik en geen verwagtinge van herstel'.³³ Haar naam zullen we nooit te weten komen, want de Europese handelaren noteerden de eigen namen van hun menselijke handelswaar nooit. Zoals kapitein Christiaan Hagerop schreef waren de Europeanen niet geïnteresseerd in de identiteit van de gekochte Afrikanen, omdat 'het in de slaevenhandel niet te pas komt'.³⁴ Daarom blijft

ook de identiteit van de vrouw die in 1762 aan boord van het Middelburgse schip de *Eenigheid* overleed onbekend. Volgens scheepschirurgijn Petrus Couperus was ze voor haar sterven gedurig aan het treuren en leed ze aan 'melancolij'.³⁵ Hij vermoedde dat haar zuigeling was weggenomen door de Afrikaanse slavenhandelaar die de vrouw had verkocht. Dat is niet onwaarschijnlijk, want deze handelaren wisten dat Europese kapiteins niet blij waren met krijsende en poepende baby's aan boord van hun schepen.³⁶ Beide vrouwen staan symbool voor talloze voorbeelden van leed en verdriet die ik in de archieven ben tegengekomen. Overigens ondergingen veel slachtoffers van de slavenhandel hun lot niet passief. Volgens de Middelburgse reder Jan de Munck heeft 'de tyd [...] het genoeg doen ondervinden, dat slaven altyd hun vryheyd zoeken'.³⁷ De bemanning van slavenshippen moest dan ook altijd op hun hoede zijn voor opstanden en andere vormen van verzet.

De deelnemers aan een antiracisme-conferentie van de Verenigde Naties in 2001 veroordeelden de trans-Atlantische slavenhandel als een misdaad tegen de menselijkheid.³⁸ Voor de achttiende-eeuwse samenleving is dat weliswaar anachronistisch, maar de term appelleert wel aan universele menselijke waarden. De morele kwestie blijft een punt van discussie. Waren de slavenhandelaren van destijds misdadigers? Waren de mensen die op Walcheren betrokken waren bij de slavenhandel medeplichtig aan misdaad? Het is in ieder geval duidelijk dat eilandbewoners zelden bezwaar uitten tegen deze vorm van mensenhandel. Veel inwoners van Vlissingen en Middelburg wisten van de praktijken aan boord van slavenshippen en de situatie van zwarte slaven in de koloniën was geen geheim. Zeelui moeten erover gesproken hebben en ook in de literatuur waren referenties te vinden. Neem de roman *De Middelburgse Avanturier* (1760), waarin de Middelburgse hoofdpersoon na een leven vol verdriet zijn fortuin zoekt in Suriname. Hij verkrijgt een part in een plantage, waarvan de vorige eigenaar de slaven had behandeld met 'wrevelige beestagtigheid'.³⁹ Toch keurt ook de auteur de slavernij niet af. Zijn hoofdpersoon stelt orde op zaken, waarna de 'slaven en slavinnen werkte met lust (...) en geheele maanden verliepen, zonder eenige straffoefening'.⁴⁰ Een soortgelijke houding blijkt uit de vele overgeleverde documenten van de MCC. Het verkrachten van slaven aan boord van slavenshippen was verboden, hoewel het ongetwijfeld voorkwam. Soms pakten de directeurs misstanden aan, maar van enige morele twijfel over de slavenhandel of slavernij zelf was geen sprake.⁴¹ Was dat mede te danken aan de grote economische belangen van de directeurs van de MCC en van zoveel andere Vlissingers en Middelburgers bij de slavenhandel? Hoewel die vraag lastig te beantwoorden is, zal in dit boek blijken dat geld verdiend in de slavenhandel flink werd rondgepompt door Walcheren en de levens van veel mensen beïnvloedde.

Plattegrond van de stad Vlissingen uit Joan Blaeu, *Toonneel der steden* (Amsterdam 1649).